

1

Νοηματική απόδοση

Αρχικά, ο Αριστοτέλης ερμηνεύει την προέλευση και τον σκοπό της πόλης. Καθώς η πόλη προήλθε από τις πρώτες ομάδες συνύπαρξης των ανθρώπων, αποτελώντας εξέλιξη εκείνων, είναι φανερό ότι αποτελεί μια κοινωνική οντότητα τέλεια, ολοκληρωμένη, η οποία έχει ως σκοπό την εξασφάλιση μιας ανώτερης ποιότητας ζωής, επιτυγχάνοντας την ύψιστη αυτάρκεια. Στην πορεία αποδεικνύει ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως, χρησιμοποιώντας μια σειρά από επιχειρήματα: οι πρώτες κοινωνικές οντότητες είναι και αυτές εκ φύσεως· η πόλη είναι ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνικών ομάδων συνύπαρξης και η φύση ενός πράγματος είναι η μορφή που αυτό έχει τη στιγμή της ολοκλήρωσής του. Αφού κάθε ον δημιουργείται από τη φύση για να υπηρετεί έναν στόχο, κάτι το άριστο, και στόχος της πόλης είναι η αυτάρκεια, που είναι κάτι το άριστο, έπεται ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως.

Στη συνέχεια, ο φιλόσοφος επιχειρεί να αποδείξει ότι ο άνθρωπος είναι πλασμένος να ζει σε πόλεις, χρησιμοποιώντας και πάλι συλλογισμούς: ο άνθρωπος είναι συστατικό της πόλης, η οποία, όπως έχει ήδη αποδειχθεί, υπάρχει εκ φύσεως· ο άνθρωπος που ζει από τη φύση του εκτός πόλης είναι ή άνθρωπος κατώτερης ποιότητας ή ένα ον ανώτερο από τον άνθρωπο.

2

Γενική θεώρηση

Η κοινωνική οντότητα που προήλθε από τη συνένωση περισσότερων χωριών είναι η πόλη, μια κοινωνική οντότητα τέλεια, που μπορούμε να πούμε ότι πέτυχε τελικά την ύψιστη αυτάρκεια· συγκροτήθηκε για να δια-

Στόχος της πόλης είναι η **ευδαιμονία** (το *εὖ ζῆν*), η οποία επιτυγχάνεται με την εξασφάλιση της **αυτάρκειας**.

σφαλίζει τη ζωή, στην πραγματικότητα όμως υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή.

Αποδεικτέα θέση:

Η πόλη ανήκει στην κατηγορία των φυσικών οντοτήτων

Η πόλη, επομένως, είναι κάτι που ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως, όπως ακριβώς και οι πρώτες κοινωνικές οντότητες, αφού αυτή είναι το *τέλος* εκείνων

κι αφού αυτό που λέμε *φύση* ενός πράγματος δεν είναι παρά η μορφή που αυτό έχει κατά τη στιγμή της *τελείωσης*, της ολοκλήρωσής του: (υπονοείται από πριν: αυτή είναι το *τέλος* εκείνων)

(υπονοείται από πριν: Η πόλη, επομένως, είναι κάτι που ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως)

Επαγωγική απόδειξη 1ης προκείμενης

αυτό δεν λέμε, πράγματι, πως είναι τελικά η *φύση* του κάθε πράγματος, π.χ. του ανθρώπου, του αλόγου ή του σπιτιού, η μορφή δηλαδή που το κάθε πράγμα έχει όταν ολοκληρωθεί η εξελικτική του πορεία;

Επίσης: Ο τελικός λόγος για τον οποίο υπάρχει ένα πράγμα είναι κάτι το έξοχο,

Πρώτος συλλογισμός

1η προκείμενη: Οι πρώτες κοινωνικές οντότητες (η οικογένεια και το χωριό) υπάρχουν εκ φύσεως.

2η προκείμενη: Η πόλη είναι το *τέλος*, δηλαδή η τελείωση και η ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων.

Συμπέρασμα: Άρα, η πόλη υπάρχει εκ φύσεως.

Δεύτερος συλλογισμός

1η προκείμενη: Η φύση ενός πράγματος είναι η ολοκλήρωσή του.

2η προκείμενη: Η πόλη είναι ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων (της οικογένειας και του χωριού).

Συμπέρασμα: Άρα, η πόλη είναι φυσική οντότητα (δηλαδή, υπάρχει εκ φύσεως).

Τρίτος συλλογισμός

1η προκείμενη: Ο σκοπός που υπηρετεί από τη φύση του κάθε ον είναι κάτι το εξαιρετικό, κάτι το άριστο (ή: η

και η αυτάρκεια είναι τελικός στόχος

και, άρα, κάτι το έξοχο.

Όλα αυτά κάνουν φανερό ότι η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως

φύση επιδιώκει και πραγματοποιεί πάντοτε το άριστο).

2η προκείμενη: Η αυτάρκεια είναι ο σκοπός για τον οποίο υπάρχει μια οντότητα (η πόλη).

3η προκείμενη: (Με βάση τα παραπάνω) η αυτάρκεια είναι κάτι το εξαιρετικό, κάτι το άριστο.

Συμπέρασμα: Η πόλη ανήκει στην κατηγορία των φυσικών οντοτήτων (δηλαδή, υπάρχει εκ φύσεως).

Αποδεικτέα θέση: Ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικὸν ζῶον

και ότι ο άνθρωπος είναι ένα ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε πόλη (πολιτικὸν ζῶον).

ο δίχως πόλη άνθρωπος (θέλω να πω: ο εκ φύσεως δίχως πόλη άνθρωπος, όχι ο δίχως πόλη από κάποια τυχαία συγκυρία) ή είναι άνθρωπος κατώτερης ποιότητας ή είναι ένα ον ανώτερο από τον άνθρωπο.

Πρώτος συλλογισμός (του οποίου η δεύτερη προκείμενη υπονοείται)

1η προκείμενη: Η πόλη υπάρχει εκ φύσεως.

2η προκείμενη: Ο άνθρωπος είναι συστατικό της πόλης.

Συμπέρασμα: Άρα, ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν».

Δεύτερος συλλογισμός (του οποίου η δεύτερη προκείμενη υπονοείται)

1η προκείμενη: Ο άνθρωπος που δε ζει μέσα σε οργανωμένη κοινωνία («ὁ ἄπολις»), επειδή έτσι είναι πλασμένος εκ φύσεως, και όχι λόγω τυχαίας συγκυρίας, είναι ή άνθρωπος κατώτερης ποιότητας ή ένα ον ανώτερο από την ανθρώπινη φύση.

2η προκείμενη: Ο άνθρωπος δεν είναι ούτε κατώτερης ποιότητας ούτε ένα ον ανώτερο από την ανθρώπινη φύση.

Συμπέρασμα: Άρα, ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν».

είναι σαν εκείνον που ο Όμηρος τον στόλισε με τους χαρακτηρισμούς «άνθρωπος δίχως σόι, δίχως νόμους, δίχως σπιτικό»· αυτός ο άνθρωπος, ο δίχως πόλη από τη φύση του, είναι –την ίδια στιγμή– και άνθρωπος που παθιάζεται με τον πόλεμο: είναι σαν ένα απομονωμένο πιόνι στο παιχνίδι των πεσσών.

Ο «άνθρωπος δίχως σόι, δίχως νόμους, δίχως σπιτικό» είναι σαν ένα απομονωμένο πιόνι στο παιχνίδι των πεσσών.

3

Ερμηνευτική ανάλυση

Α: Η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως

■ Η κοινωνική οντότητα που προήλθε από τη συνένωση περισσότερων χωριών είναι η πόλη,

Ο Αριστοτέλης συνεχίζει να διερευνά το ερώτημα πώς δημιουργήθηκε η πόλη. Επισημαίνει λοιπόν ότι η πόλη είναι μια κοινωνική οντότητα, δηλαδή μια μορφή κοινωνικής συνύπαρξης, που προέκυψε (προήλθε) αθροιστικά από τη συνένωση περισσότερων χωριών (κωμών).

Πώς
δημιουργήθηκε
η πόλη;

Ο Αριστοτέλης, μιλώντας για την πόλη, «δηλώνει καθαρά ότι τη θεωρεί μία από τις κοινωνικές οντότητες (ομάδες συνύπαρξης) των ανθρώπων. Η πρώτη ήταν, κατά τη διδασκαλία του, η οικογένεια (οἰκία, οἶκος), το αποτέλεσμα του φυσικού “συνδυασμού” ἄρρενος και θήλεος· σκοπός της ήταν η ικανοποίηση των καθημερινών αναγκών του ανθρώπου. Η δεύτερη ήταν το χωριό (η κώμη), η κοινωνία που σχηματίστηκε από πλείονας οἰκίας για την ικανοποίηση αναγκών ανώτερων από τις καθημερινές ανάγκες του ανθρώπου. Τέτοιες ήταν, βέβαια, οι πνευματικότερες ανάγκες του, π.χ. η ανάγκη για λατρεία του θεού ή για απόδοση της δικαιοσύνης· η οικογένεια δεν μπορούσε να έχει ούτε τυπικό λατρείας, λατρευτικές δηλαδή ιεροτελεστίες, ούτε μηχανισμό απόδοσης δικαιοσύνης. Η τρίτη κοινωνική οντότητα ήταν η πόλις» (σχολ. βιβλίο, Ενότητα 12).

Οι κοινωνικές
οντότητες

Ο Αριστοτέλης, χρησιμοποιώντας τον συγκριτικό βαθμό (πλείονων = περισσότερων), δεν καθορίζει με ακρίβεια τον αριθμό των

Ο συγκριτικός
πλειόνων

κωμών που απαιτούνται. Οπωσδήποτε, δε θα πρέπει να είναι ούτε πολύ μικρός, ώστε να μην απειλείται η πόλη με αφανισμό εξαιτίας της έλλειψης πληθυσμού, αλλά ούτε και πολύ μεγάλος, ώστε να μπορεί αυτή να ανταποκριθεί στις ανάγκες που οφείλει να ικανοποιήσει. Δηλαδή, ο αριθμός των κωμών πρέπει να είναι τέτοιος ώστε να εξασφαλίζεται η αυτάρκεια της πόλης-κράτους.

■ **μια κοινωνική οντότητα τέλεια,**

Στη συνέχεια, ο Αριστοτέλης συμπληρώνει ότι η πόλη αποτελεί την κορυφαία μορφή κοινωνικής οργάνωσης, χαρακτηρίζοντάς τη με το επίθετο **τέλεια** (τελεολογική αντίληψη).

Η πόλη είναι μια κοινωνική οντότητα τέλεια

«Μέσα στη λέξη αυτή ο αρχαίος Έλληνας άκουγε καθαρά τη λέξη **τέλος**, μια λέξη που δήλωνε τον σκοπό για τον οποίο είναι πλασμένο το καθετί, τον προορισμό του. Είναι φανερό ότι με αυτή τη σημασία η λέξη δεν δήλωνε ό,τι η δική μας λέξη **τέλος**· ίσα ίσα δήλωνε τη στιγμή της τελείωσης, της ακμής, της ολοκλήρωσης. Στη συγκεκριμένη λοιπόν περίπτωση του κειμένου μας το επίθετο **τέλεια** λέγεται σε σχέση με την ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου που παρακολουθούμε (οίκια – κώμη – πόλις)· με το νόημα αυτό η στιγμή της ολοκλήρωσης δηλώνει και το **τέλος** της εξέλιξης (η οποία όμως δεν οδηγεί σε μια τελική φθορά, αλλά σε μια τελική ολοκλήρωση)» (σχολ. βιβλίο, Ενότητα 12).

Δεδομένου ότι η πόλη αποτελεί την κορυφαία μορφή κοινωνικής οργάνωσης, οι απαιτήσεις για τη διοίκησή της είναι ιδιαίτερες. Επομένως, αυτός που τη διοικεί πρέπει να έχει ικανότητες ανώτερες από αυτές που επαρκούν για τη διοίκηση μιας **οίκιας** ή μιας **κώμης**.

■ **που μπορούμε να πούμε ότι πέτυχε τελικά την ύψιστη αυτάρκεια·**

Εφόσον η πόλη αποτελεί κορύφωση του εξελικτικού κύκλου των κοινωνικών οντοτήτων, εύλογα αποβλέπει, όπως προαναφέρθηκε και στην Ενότητα 11, στο ανώτερο αξιολογικά αγαθό (μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη), την ευδαιμονία, η οποία συμπίπτει με την ύψιστη αυτάρκεια, «της απόλυτης μακάρι ανεξαρτησίας από οτιδήποτε βρίσκεται έξω από την πόλιν» (σχολ. βιβλίο, Εισαγωγή Πολιτικών).

Η πόλη αποβλέπει στην ύψιστη αυτάρκεια, την ευδαιμονία

Η λέξη *αὐτάρκεια* είναι παράγωγη από το επίθετο *αὐτάρκης*, το οποίο σχηματίζεται από το θέμα της αντωνυμίας *αὐτός* (= ο ίδιος, μόνος μου) και του ρήματος *ἄρκεω*, -ῶ, και δηλώνει αυτόν που αρκείται σε όσα έχει ο ίδιος, αυτόν που ζει άνετα από τη δική του μόνο περιουσία, επομένως αυτόν που έχει οικονομική ανεξαρτησία.

Η έννοια
της αὐτάρκειας

Ο Αριστοτέλης «στα *Ηθικά Νικομάχεια* μας είπε καθαρά τι εννοεί με αυτή τη λέξη. Χρησιμοποιούμε, είπε, αυτή τη λέξη όταν θέλουμε να δηλώσουμε πως κάτι είναι και μοναχό του τέλειο αγαθό, ότι και μόνο του κάνει τη ζωή άξια να τη ζήσει κανείς, έχοντας το αίσθημα ότι δεν έχει ανάγκη από τίποτε άλλο. Στο δικό μας χωρίο η πόλις χαρακτηρίζεται *τέλεια*, ακριβώς γιατί τίποτε άλλο δε χρειάζεται πέρα από αυτήν ο πολίτης, αφού η πόλις είναι *αὐτάρκης*, μπορεί δηλαδή και μόνη της να του χαρίσει το πιο μεγάλο αγαθό, που είναι το *εὖ ζῆν*, η *εὐδαιμονία*. Μια πόλις λοιπόν είναι αὐτάρκης αν η γεωγραφική της θέση της εξασφαλίζει άφθονα τα υλικά αγαθά και τη βοήθει στην εμπορική της ανάπτυξη, αν έχει τις απαραίτητες αμυντικές δυνατότητες και αν διαθέτει σύστημα χρηστής διοίκησης και, προπαντός, απονομής της δικαιοσύνης, επομένως αν είναι ανεξάρτητη ή, με άλλα λόγια, αν δεν χρειάζεται εξωτερική βοήθεια, για να καλύψει τις υλικές και ηθικές – πνευματικές – κοινωνικές ανάγκες της» (σχολ. βιβλίο, Ενότητα 12).

Η αὐτάρκεια της
πόλης-κράτους

Η αὐτάρκεια αποτελεί, κατά τον Αριστοτέλη, το ιδεώδες της οργάνωσης της πόλης και συνίσταται στην τέλεια εναρμόνιση του μεγέθους, του πληθυσμού και των πόρων της. Συγκεκριμένα, στα *Πολιτικά* η αὐτάρκεια νοείται σε σχέση τόσο προς τα αναγκαία μέσα διαβίωσης όσο και προς την ευδαιμονία.

Επιπλέον, η αὐτάρκεια ως ηθική αρετή αποτελεί μεσότητα, διότι βρίσκεται ανάμεσα σε δύο ακραίες καταστάσεις:

Η αὐτάρκεια
ως μεσότητα

- α) την ένδεια, δηλαδή την ανεπάρκεια των αναγκών μέσω διαβίωσης (έλλειψη), και
- β) την υπερεπάρκεια, δηλαδή την υπεραφθονία, τον υπέρμετρο πλούτο (υπερβολή).

Η τελευταία είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη, γιατί προκαλεί αντιθέσεις και ανταγωνισμούς. Συνεπώς, ο πλούτος πρέπει να έχει ένα όριο (*πέρας*)· διαφορετικά, η συνοχή της πολιτείας τίθεται

σε κίνδυνο. Με αυτήν την έννοια, το επίπεδο αυτάρκειας που επιτυγχάνει η πόλη-κράτος είναι και το ανώτερο όριο κάθε αυτάρκειας (πέρας πάσης τῆς αὐταρκειάς).

■ **συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή, στην πραγματικότητα όμως υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή.**

Η οικογένεια και η κώμη προηγούνται χρονικά από την πόλη, αλλά η πόλη είναι ανώτερη οντολογικά και αξιολογικά από αυτές, γιατί αποβλέπει στο ανώτερο αγαθό, την ευδαιμονία.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί φυσική οντότητα την πόλη, όπως και την οικογένεια και την κώμη, από τις οποίες προήλθε, με την έννοια ότι ο άνθρωπος «δεν μπορεί μόνος του να επιβιώσει, πόσο μάλλον να ευτυχήσει. Γι' αυτό "εκ φύσεως" επιζητεί το άλλο φύλο, δημιουργεί οικογένεια, έπειτα χωριό-κώμη και με τη συνένωση περισσότερων χωριών την πόλη, που εμπεριέχει τις προηγούμενες κοινωνικές οντότητες, αλλά και τις υπερβαίνει. Εκείνες ικανοποιούσαν μόνο μερικές ανάγκες του ανθρώπου, ενώ η πόλη συγκροτείται μεν για τη διασφάλιση της ζωής, αλλά στην πραγματικότητα για να διασφαλίζει την καλή ζωή» (Κ.Ε.Ε., σελ. 67).

Η πόλη-κράτος προσφέρει τις δυνατότητες για την ανάπτυξη κάθε ηθικής και πνευματικής δραστηριότητας των πολιτών. Αποτελεί την **ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου**, είναι το τέλος των δύο προηγούμενων μορφών κοινωνικής συμβίωσης, διότι ικανοποιεί ακόμη πιο υψηλές ανάγκες του ανθρώπου – πνευματικές και ηθικές. Αυτή, στην ουσία, πέτυχε την ύψιστη αυτάρκεια, είτε σε σχέση με τα αναγκαία είτε σε σχέση με την ευδαίμονα ζωή. **Η αυτάρκεια της πόλης και η ευδαιμονία της (το εὖ ζῆν) είναι λοιπόν δύο έννοιες απόλυτα ταυτόσημες.**

Το αριστοτελικό «εὖ ζῆν» δεν προσδιορίζεται μόνο με υλικούς-οικονομικούς όρους. Ασφαλώς, χωρίς οικονομική ανεξαρτησία δεν μπορεί να ευτυχήσει ούτε το άτομο ούτε το σύνολο. Ωστόσο, η «ποιότητα ζωής» για τον Αριστοτέλη είναι κάτι ευρύτερο και συνίσταται στην εξασφάλιση του συνόλου των προϋποθέσεων που απαιτούνται για την **ηθική και πνευματική ολοκλήρωση** του ανθρώπου. Ιδιαίτερα το εὖ ζῆν, η καλή ζωή, συνδέεται με την ενάρετη ζωή. Αυτή ακριβώς είναι η αποστολή της πόλης-κράτους: να διασφαλίζει για τον πολίτη τις αναγκαίες προϋποθέσεις, ώστε να κατακτήσει το υπέρτατο αγαθό, την ευδαιμονία, αξιοποιώντας τις φυσικές του καταβολές και φθάνοντας στην τελείωσιν, την ολοκλήρωσή του. Αυ-

Η υπεροχή της πόλης σε σχέση με τις άλλες κοινωνικές οντότητες

Το αριστοτελικό «εὖ ζῆν»

τό θα το κατορθώσει, όπως θα εκτεθεί εκτενέστερα στη συνέχεια, μέσω των θεσμών, των νόμων και της παιδείας.

Έτσι, μέσω της πόλης, επιτυγχάνεται η ιδανική σύζευξη που επιδίωκε ο Αριστοτέλης, της ηθικής με την πολιτική, αφού και οι δύο έχουν έναν κοινό σκοπό, να αναπτύξουν τις ανώτερες τάσεις του ανθρώπου και να τον καταστήσουν ικανό για την κατάκτηση της αρετής. Κατά τον Αριστοτέλη, η «ολοκλήρωση» και η «ευδαιμονία» του ατόμου συμπίπτουν με την «ολοκλήρωση» και την «ευδαιμονία» του συνόλου.

[Βλ. οπωσδήποτε και σελ. 247-248, ερώτ. 10, η οποία είναι συνδυαστική με την Ενότητα 13 της Πλάτωνος Πολιτείας.]

■ *Η πόλη, επομένως, είναι κάτι που ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως, όπως ακριβώς και οι πρώτες κοινωνικές οντότητες, αφού αυτή είναι το τέλος εκείνων κι αφού αυτό που λέμε φύση ενός πράγματος δεν είναι παρά η μορφή που αυτό έχει κατά τη στιγμή της τελείωσης, της ολοκλήρωσής του:*

Ο Αριστοτέλης συμπεραίνει ότι η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως. Αφού οι πρώτες κοινωνικές οντότητες υπάρχουν φύσει και εφόσον η πόλη αποτελεί την ολοκλήρωση της εξελικτικής της διαδικασίας, είναι δηλαδή το τέλος εκείνων, είναι και αυτή φυσικό δημιούργημα.

Η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως

► *Να συγκρίνετε την άποψη του Αριστοτέλη για τη φύση ύπαρξη της πόλης με τις αντίστοιχες απόψεις των σοφιστών και των κυνικών.*

Η θέση του Αριστοτέλη ότι η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως αντιμάχεται τις απόψεις των σοφιστών (όπως ο Πρωταγόρας ή ο Θρασύμαχος στην πλατωνική Πολιτεία ή ο Καλλικλής στον διάλογο Γοργίας), οι οποίοι έβλεπαν την πόλη και τους θεσμούς της ως προϊόν σύμβασης (νόμω), καθώς και τις απόψεις των κυνικών. Όπως τονίσαμε στην Ενότητα 11 (βλ. σελ. 225-226), ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά επιχειρεί να ανασκευάσει τις αντίθετες απόψεις των σοφιστών και των κυνικών φιλοσόφων, οι οποίοι πρόσβευαν ότι η πόλη είναι προϊόν σύμβασης, τεχνητό κατασκεύασμα, οφείλεται στον θετό νόμο· επομένως, είναι αντίθετη στη φύση του ανθρώπου. Αν δηλαδή οι άνθρωποι υπακούουν στις κοινωνικές ή πολιτικές προσταγές, το κάνουν επειδή έχουν συμφωνήσει να το πράξουν με αντάλλαγμα κάποιο κέρδος.

Σοφιστές:
η πόλη
είναι προϊόν
σύμβασης

Αντίθετα, κατά τον Αριστοτέλη, η κοινωνική-πολιτική ζωή είναι κάτι το φυσικό για τον άνθρωπο, προάγει τον ανθρώπινο βίο και οδηγεί στο υπέρτατο αγαθόν, την ευδαιμονία.

Ο W.D. Ross για το ίδιο θέμα τονίζει: «Ο Αριστοτέλης υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμος για την πολιτική σκέψη, υπογραμμίζοντας ότι το κράτος δεν υπάρχει μόνο συμβατικά, αλλά έχει τις ρίζες του στην ανθρώπινη φύση· ότι το “φυσικό”, με την ουσιαστικότερη σημασία, πρέπει να αναζητηθεί στον σκοπό προς τον οποίο κατευθύνεται η ανθρώπινη ζωή και όχι στην προέλευσή της· ότι η πολιτισμένη ζωή δεν αποτελεί παρακμή σε σχέση με τη ζωή ενός υποθετικού ευγενούς αγρίου· ότι το κράτος δεν συνιστά τεχνητό περιορισμό της ελευθερίας, αλλά μέσο για την κατάκτησή της» [W.D. Ross, Αριστοτέλης, MIET].

Αριστοτέλης: ο κοινωνικοπολιτικός βίος είναι φυσική κατάσταση για τον άνθρωπο

Σύγκριση με τις απόψεις του Ρουσσώ

Ο Ρουσσώ στο έργο του *Το κοινωνικό συμβόλαιο* ή *Αρχές πολιτικού δικαίου* αναπτύσσει τη θέση ότι η πολιτική κοινωνία συγκροτείται πάνω σε μια συμφωνία μεταξύ αρχόντων και αρχομένων. Επομένως, όπως και ο Πρωταγόρας, θεωρεί ότι η πολιτική κοινωνία είναι προϊόν σύμβασης, συγκροτείται *νόμω* και όχι *φύσει*. Ειδικότερα, οι πολίτες, ως ίσα και ελεύθερα άτομα, με πλήρη επίγνωση των πράξεών τους, συνάπτουν συμφωνία μεταξύ τους και δημιουργούν θεσμούς διακυβέρνησης και νομοθεσίας, που ρυθμίζουν τη συμβίωσή τους σε μια πολιτική κοινωνία δικαίου και ελευθερίας. Έτσι, αντί να αποτελούν εγωιστικά και αρπακτικά άτομα, γίνονται πολίτες μιας συμμετοχικής δημοκρατίας. Κίνητρο των πράξεών τους είναι η προσήλωση στο κοινό καλό και στο δημόσιο συμφέρον. Στη θέση των ενστίκτων της πλεονεξίας και της επιθετικότητας αναπτύσσεται το αίσθημα της δικαιοσύνης. Η φυσική ελευθερία του ατόμου αντικαθίσταται από την ηθική ελευθερία του πολίτη που υπακούει στον νόμο, στη θέσπιση του οποίου έχει συμμετάσχει ενεργά.

■ αυτό δεν λέμε, πράγματι, πως είναι τελικά η φύση του κάθε πράγματος, π.χ. του ανθρώπου, του αλόγου ή του σπιτιού, η μορφή δηλαδή που το κάθε πράγμα έχει όταν ολοκληρωθεί η εξελικτική του πορεία;

Ο Αριστοτέλης ορίζει την έννοια της φύσεως. Η φύση ενός πράγματος είναι η μορφή που έχει αυτό το πράγμα κατά τη στιγμή της τελείωσής του, της ολοκλήρωσής του, δηλαδή όταν ολοκληρωθεί η εξελικτική του πορεία (τελεολογική αντίληψη).

Η έννοια της φύσεως

Κατά τον Αριστοτέλη, η φύση λοιπόν των όντων καθορίζεται από τον σκοπό (τέλος) τους. «Το τέλος, το οὐ ἔνεκα, είναι εκείνο που δίδει σε κάθε ον τη μορφή του, το είδος, την πληρότητά του, και γι' αυτό είναι το βέλτιστο. Αυτό σημαίνει ότι, όταν ένα ον φθάσει στην πληρότητά του, τότε πραγματώνει τη φύση του, δεν έχει καμμία στέρψη, είναι δηλαδή *αὐταρκες*. Επομένως, η φύση των όντων (φυτών, ζώων και ανθρώπου) είναι δυνατόν

Το τέλος

να κατανοηθεί, όταν προσέξουμε όχι μόνον το τι είναι το κάθε ον (απ' αυτά που αναφέραμε) κατά τη γέννησή του, αλλά αν θεωρήσουμε αυτό κάτω από την προοπτική των δυνατοτήτων του, οι οποίες, όπως είναι φανερό, είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν μόνον στο μέλλον» (Βουδούρης, Κ. «Η ανθρώπινη φύση και η γένεση της κοινωνίας», στο Αριστοτέλης, έκδ. επιμ. Δ.Ζ. Ανδριόπουλος, σελ. 30-42).

Ο Αριστοτέλης, για να στηρίξει την προκειμένη αυτή (βλ. σελ. 231), επικαλείται κάποια εμπειρικά παραδείγματα (του ανθρώπου, του αλόγου και του σπιτιού), τα οποία γενικεύει επαγωγικά.

■ **Επίσης: Ο τελικός λόγος για τον οποίο υπάρχει ένα πράγμα είναι κάτι το έξοχο, και η αυτάρκεια είναι τελικός στόχος και, άρα, κάτι το έξοχο.**

«Στο σημείο αυτό αρχίζει ένα νέο επιχείρημα, δηλαδή προστίθεται ένα νέο στοιχείο στη συλλογιστική διαδικασία, που αποβλέπει στο να αποδείξει ότι “η πόλη υπάρχει εκ φύσεως” και ότι “ο άνθρωπος είναι ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε πόλη”» (σχολ. βιβλίο, Ενότητα 12).

Το νέο επιχείρημα στηρίζεται στη βασική αριστοτελική αρχή ότι ο τελικός λόγος (το οὗ ἔνεκα) για τον οποίο υπάρχει κάθε φυσική οντότητα είναι κάτι το έξοχο, κάτι το τέλειο, εφόσον η φύση επιδιώκει πάντα το βέλτιστο. Κατά τον Αριστοτέλη, κάθε πράγμα υπάρχει για την εκπλήρωση κάποιου σκοπού (το οὗ ἔνεκα = το τελικό αίτιο, ο τελικός λόγος), ο οποίος λειτουργεί ως ένα εσωτερικό αίτιο που κατευθύνει τη φυσική εξέλιξη αυτού του πράγματος, ώστε να λάβει μια συγκεκριμένη μορφή. Η μορφή αυτή είναι «κάτι το έξοχο» –δηλαδή κάτι το τέλειο–, ακριβώς γιατί αποτελεί την ολοκλήρωση της φυσικής εξέλιξης του συγκεκριμένου πράγματος. Η πραγμάτωση της δυνατότητας που έχει κάθε φυσικό ον να εξελιχθεί σε κάτι ονομάζεται από τον Αριστοτέλη *ἐντελέχεια*.

«Το περιεχόμενο του καινούργιου επιχειρήματος είναι: “Κάθε ον έχει να υπηρετήσει με την ύπαρξή του έναν στόχο. Ορισμένος από τη φύση ο στόχος αυτός είναι κάτι το εξαιρετικό, κάτι το άριστο· και της πόλης, επομένως, ο στόχος, η αυτάρκεια, είναι κάτι το άριστο, άρα κάτι το φυσικό, αφού η φύση επιδιώκει –και πραγματοποιεί– πάντοτε το άριστο”» (σχολ. βιβλίο, Ενότητα 12).

Νέο επιχείρημα

Αποδεικτέα θέση

Τελεολογική
σκέψη του Αριστο-
τέλη

■ Όλα αυτά κάνουν φανερό ότι η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως

Η πρόταση αποτελεί την κατάληξη της συλλογιστικής διαδικασίας, το κοινό συμπέρασμα των αριστοτελικών συλλογισμών.

Το πρώτο συμπέρασμα

Συνοψίζοντας, οι συλλογισμοί με τους οποίους ο Αριστοτέλης αποδεικνύει ότι η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως είναι οι εξής:

Διαγραμματική παρουσίαση των συλλογισμών που αποδεικνύουν ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως

Αποδεικτέα θέση: Η πόλη ανήκει στην κατηγορία των φυσικών οντοτήτων.

Πρώτος συλλογισμός

1η προκειμένη: Οι πρώτες κοινωνικές οντότητες (η οικογένεια και το χωριό) υπάρχουν εκ φύσεως.

2η προκειμένη: Η πόλη είναι το τέλος, δηλαδή η τελείωση και η ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων.

Συμπέρασμα: Άρα, η πόλη υπάρχει εκ φύσεως.

Δεύτερος συλλογισμός

1η προκειμένη: Η φύση ενός πράγματος είναι η ολοκλήρωσή του.

2η προκειμένη: Η πόλη είναι η ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων (της οικογένειας και του χωριού).

Συμπέρασμα: Άρα, η πόλη είναι φυσική οντότητα (δηλαδή, υπάρχει εκ φύσεως).

Τρίτος συλλογισμός

1η προκειμένη: Ο σκοπός που υπηρετεί από τη φύση του κάθε ον είναι κάτι το εξαιρετικό, κάτι το άριστο (ή: η φύση επιδίδωκε και πραγματοποιεί πάντοτε το άριστο).

2η προκειμένη: Η αυτάρκεια είναι ο σκοπός για τον οποίο υπάρχει μια οντότητα (η πόλη).

3η προκειμένη: (Με βάση τα παραπάνω) η αυτάρκεια είναι κάτι το εξαιρετικό, κάτι το άριστο.

Συμπέρασμα: Η πόλη ανήκει στην κατηγορία των φυσικών οντοτήτων (δηλαδή, υπάρχει εκ φύσεως).

Β: Ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικὸν ζῷον

■ και ότι ο άνθρωπος είναι ένα ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε πόλη (πολιτικὸν ζῷον).

Το δεύτερο αυτό συμπέρασμα συνδέεται παρατακτικά με την προηγούμενη θέση και αποτελεί λογικό επακόλουθό της.

Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι η κοινωνική συμβίωση αποτελεί πρωταρχική ανάγκη του ανθρώπου (πολιτικὸν ζῶον = ὁν προορισμένο ἀπὸ τὴ φύση του νὰ δημιουργεῖ ομάδες συμβίωσης, κοινωνικές οντότητες), καθὼς δὲν μπορεῖ νὰ φθάσει στὴν ολοκλήρωσή του παρὰ μόνο μέσα στὴν πόλη.

Ἡ θέση αὐτὴ τοῦ Αἰριστοτέλη, τῆς ὁποίας **προδιατύπωση θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἡ θέση τοῦ Πρωταγόρα** ὅτι οἱ ἄνθρωποι στὸ προπαιδικὸ στάδιο ἐξήτουν ἀθροίζεσθαι, ἐκτίθεται στὰ *Ἠθικά Νικομάχεια*: «Θα ἦταν πολὺ παράξενο νὰ λέμε ὅτι εἶναι ευτυχισμένος ὁ ἄνθρωπος ποὺ ζεῖ μόνος με τὴ μοναξιά του (μονώτης)· κανένας δὲν θα ἠθέλε νὰ ζεῖ σὲ ἀπόλυτη μοναξιά, ἀκόμη κι ἂν εἶχε ὅλα τὰ καλὰ τοῦ κόσμου· γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ὄν προορισμένο ἀπὸ τὴ φύση νὰ ζεῖ σὲ πολιτικὴ κοινωνία, μαζί με ἄλλους (συζῆν πεφυκός)» (σχολ. βιβλίο, Ἐνότητα 12). Ὁ Αἰριστοτέλης ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ διατύπωσε τὴν ἀποψη ὅτι ἡ κοινωνικὴ-πολιτικὴ συμβίωση ἀποτελεῖ πρωταρχικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ορμὴ του. Ὁ ἄνθρωπος χωρὶς τὴ δυνατότητα ἐπικοινωνίας δὲν εἶναι ἄνθρωπος. Ἡ κοινωνικότητα εἶναι σύμφυτη με τὸν ἄνθρωπο.

■ **ὁ δίκως πόλη ἄνθρωπος (θέλω νὰ πω: ὁ ἐκ φύσεως δίκως πόλη ἄνθρωπος, ὁχι ὁ δίκως πόλη ἀπὸ κάποια τυχαία συγκυρία) ἢ εἶναι ἄνθρωπος κατώτερης ποιότητος ἢ εἶναι ἓνα ὄν ἀνώτερο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο·**

Ὁ Αἰριστοτέλης εἰσάγει ἓνα νέο ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖο ἐνισχύει **ἐξ ἀντιθέτου** τὴ θέση του ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι *πολιτικὸν ζῶον*.

Υποστηρίζει λοιπὸν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἀποστρέφεται τὸν πολιτισμένο βίον, ποὺ εἶναι ἀκοινωνήτος με τὴ θέλησή του (ὁ ἐκ φύσεως δίκως πόλη ἄνθρωπος) καὶ ὁχι ἀπὸ κάποια τυχαία συγκυρία, ἢ θα εἶναι ἄνθρωπος κατώτερης ἀξίας, ἐκφυλισμένος ἄνθρωπος (φαῦλος ἢ κρεῖττων ἢ ἄνθρωπος), ἢ θα εἶναι ἓνα ὄν ποὺ ξεπερνᾷ τὴν ἀνθρώπινη φύση, δηλαδὴ θεός.

Ἄπολις λόγω τῶν περιστάσεων ἦταν, γιὰ παράδειγμα, ὁ ἐξόριστος Σπαρτιάτης βασιλιάς Δημάρατος (πρβ. Ἡρόδοτος, 7, 104, 2) ἢ ὁ Θεμιστοκλής, τὸ δικαίωμα τοῦ ὁποίου νὰ ψηφίσει στὸ συνέδριο τῆς Κορίνθου ἀμφισβήτησε ὁ Αδεύμαντος, ὅταν καταλήφθηκε ἡ Αθήνα ἀπὸ τοὺς Πέρσες (πρβ. Ἡρόδοτος, 8, 61, 1: «οὐκ ἔῶν ἐπιψηφίζειν ἀπόλιδι ἀνδρί»). Ἄπολις ἀπὸ τυχαία συγκυρία ἦταν π.χ. καὶ ὁ Φιλοκλήτης, ποὺ ὁ Σοφοκλὴς τὸν παρουσιάζει στὴν οἰκονομική

Το δεύτερο
συμπέρασμα

Ο ἄνθρωπος εἶναι
πολιτικὸν ζῶον

Σύγκριση
με Πρωταγόρα

Ἐξ ἀντιθέτου
ἀπόδειξη:
ὁ ἄνθρωπος ποὺ
ζεῖ ἐκ φύσεως
ἐκτὸς πόλης

τραγωδία του ως «ἄφιλον ἐρῆμον ἄπολιν ἐν ζῶσιν νεκρὸν» (σχολ. βιβλίο, Ενότητα 12). Ως ἄπολιν κατηγορεί και ο Χορός τον δράστη της ταφής στην Αντιγόνη του Σοφοκλή, επειδή με την πράξη του καταλύει τη νομιμότητα της πόλης.

■ **είναι σαν εκείνον που ο Όμηρος τον στόλισε με τους χαρακτηρισμούς «άνθρωπος δίκως σόι, δίκως νόμους, δίκως σπιτικό»·**

Για να ενισχύσει τη θέση του, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί μια **παρομοίωση**. Παρομοιάζει τον εκ φύσεως δίκως πόλη άνθρωπο με τον Θεραίτη, ο οποίος στην *Ιλιάδα* χαρακτηρίζεται ως «άνθρωπος δίκως σόι, δίκως νόμους, δίκως σπιτικό» (*ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιος*).

Η 1η παρομοίωση

«Ἔτσι (*ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιος*) χαρακτηρίζεται στην *Ιλιάδα* (I 63) ο άνθρωπος που αγαπά τον πόλεμο· κατά τον Αριστοτέλη, τα ίδια αυτά επίθετα ταιριάζουν στον *ἄπολιν*, τον άνθρωπο που ούτε συγγενείς έχει ή λογαριάζει, ούτε από νόμους ξέρει, ούτε σπιτικό έχει: όλα αυτά περιγράφουν έναν άνθρωπο που στο πρόσωπό του είναι φανερό μια διαστροφή της ανθρώπινης φύσης· εκτός κι αν πρόκειται για ον που ξεπερνά –όπως ο θεός Άρης, ας πούμε– την ανθρώπινη φύση. Είναι φανερό ότι ο Αριστοτέλης –το λέει ο ίδιος στη συνέχεια– θεωρεί τον *ἄπολιν* και τον *άνθρωπο δίκως σόι* δύο έννοιες ταυτόσημες ή ότι η πρώτη είναι συνέπεια της δεύτερης» (σχολ. βιβλίο, Ενότητα 12)

■ **αυτός ο άνθρωπος, ο δίκως πόλη από τη φύση του, είναι –την ίδια στιγμή– και άνθρωπος που παθιάζεται με τον πόλεμο: είναι σαν ένα απομονωμένο πιόνι στο παιχνίδι των πεσσών.**

Ο Αριστοτέλης συμπληρώνει ότι ο *ἄπολις* «παθιάζεται με τον πόλεμο». Μόνο σε έναν τέτοιο άνθρωπο αρέσουν ο πόλεμος και η βία. Γενικά, ο άνθρωπος αυτού του είδους επιδεικνύει επιθετική συμπεριφορά.

Ο *ἄπολις*
«παθιάζεται
με τον πόλεμο»

Για να διευκρινίσει την ιδιότητα αυτή, χρησιμοποιεί μια **δεύτερη παρομοίωση** από τον χώρο της καθημερινής ζωής. Ο *ἄπολις* είναι **σαν ένα απομονωμένο πιόνι στο παιχνίδι με τους πεσσούς**. Αν και δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε σε ποιον ακριβώς κανόνα αυτού του αγαπητού στους αρχαίους Έλληνες παιχνιδιού –που μοιάζει κάπως με τη γνωστή μας ντάμα– αναφέρεται ο Αριστοτέλης, είναι φανερό πως με την παρομοίωση επιθυμεί να τονίσει ότι η απομόνωση έχει αρνητική επίδραση τόσο στο άτομο όσο και στο σύνολο.

Η 2η παρομοίωση

Συνοψίζοντας, οι συλλογισμοί με τους οποίους ο Αριστοτέλης αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικόν ζῶον είναι οι εξής:

Αποδεικτέα θέση: Ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικόν ζῶον.

Πρώτος συλλογισμός (του οποίου η δεύτερη προκείμενη υπονοείται)

1η προκείμενη: Η πόλη υπάρχει εκ φύσεως.

2η προκείμενη: Ο άνθρωπος είναι συστατικό της πόλης.

Συμπέρασμα: Άρα, ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν».

Δεύτερος συλλογισμός (του οποίου η δεύτερη προκείμενη υπονοείται)

1η προκείμενη: Ο άνθρωπος που δε ζει μέσα σε οργανωμένη κοινωνία («ό ἄπολις»), επειδή έτσι είναι πλασμένος εκ φύσεως, και όχι λόγω τυχαίας συγκυρίας, είναι ή άνθρωπος κατώτερης ποιότητας ή ένα ον ανώτερο από την ανθρώπινη φύση.

2η προκείμενη: Ο άνθρωπος δεν είναι ούτε κατώτερης ποιότητας ούτε ένα ον ανώτερο από την ανθρώπινη φύση.

Συμπέρασμα: Άρα, ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν».

Διαγραμματική παρουσίαση των συλλογισμών που αποδεικνύουν ότι ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικόν ζῶον

4

Όροι αριστοτελικής φιλοσοφίας

- **φύση:** Η μορφή που έχει ένα ον κατά τη στιγμή της τελείωσής του, κατά την ολοκλήρωση της εξελικτικής του πορείας (φύση ενός πράγματος δεν είναι παρά η μορφή που αυτό έχει κατά τη στιγμή της τελείωσής του, της ολοκλήρωσής του). Βλ. σελ. 238-239.
- **αυτάρκεια:** Η ιδιότητα ενός όντος το οποίο είναι και μόνο του τέλειο αγαθό, κάνοντας τη ζωή άξια να τη ζει κανείς. Βλ. σελ. 234-236.
- **εκ φύσεως:** Προήλθε από φυσική αναγκαιότητα, όχι συμβατικά, κατόπιν συμφωνίας. Η πόλη είναι το τέλος, δηλαδή η τελείωση και η ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων (της οικογένειας και της κώμης), που υπάρχουν εκ φύσεως. Άρα, και η πόλη υπάρχει εκ φύσεως.
- **τέλος:** Ο τελικός στόχος-σκοπός προς τον οποίο κατατείνει ένα ον, η τελείωση, η ολοκλήρωση, η πλήρης ανάπτυξη ενός όντος. Βλ. σελ. 238-239.
- **τέλειος:** Αυτός που υπηρετεί έναν σκοπό και έχει φθάσει στην πλήρη ανάπτυξή του, ο ολοκληρωμένος. Βλ. σελ. 234.
- **τελικός λόγος:** Ο υπέρτατος-τελικός σκοπός που υπηρετεί από τη δημιουργία του ένα ον, ο οποίος είναι κάτι το έξοχο, το άριστο. Στην περίπτωση της πόλης, ο

τελικός λόγος είναι η ύψιστη αυτάρκεια που ταυτίζεται με την ευδαιμονία (Ο τελικός λόγος για τον οποίο υπάρχει ένα πράγμα είναι κάτι το έξοχο, και η αυτάρκεια είναι τελικός στόχος και, άρα, κάτι το έξοχο). Βλ. σελ. 239.

- **πόλη:** Στο απόσπασμα της εξεταζόμενης Ενότητας ο ορισμός της πόλης εμπλουτίζεται με νέα στοιχεία. Η πόλη είναι μια κοινωνική οντότητα, μια ομάδα συμβίωσης των ανθρώπων. Συγκεκριμένα, είναι η τρίτη περίπτωση συμβίωσης των ανθρώπων (η πρώτη είναι η οικογένεια και η δεύτερη η κώμη, το χωριό). Είναι ανώτερη από τις προηγούμενες μορφές κοινωνικής συμβίωσης, είναι μια κοινωνική οντότητα τέλεια, αφού αποτελεί την ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου και είναι το τέλος των δύο προηγούμενων μορφών κοινωνικής συμβίωσης. Αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά και έχει επιτύχει την ύψιστη αυτάρκεια, η οποία δεν εξασφαλίζει απλώς τη ζωή, αλλά την καλή ζωή (το εὖ ζῆν), την ευδαιμονία. Ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως, σχηματίστηκε δηλαδή από φυσική αναγκαιότητα.

5

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

1. Η άποψη ότι «η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως» προβάλλεται ως το λογικό συμπέρασμα άλλων, προηγούμενων, παραδοχών. Προσπάθησε να αναπαραγάγεις –με δικά σου λόγια– τον συλλογισμό (ή τους συλλογισμούς) με τον οποίο (ή με τους οποίους) ο Αριστοτέλης κατέληξε στο συγκεκριμένο συμπέρασμα.

Απάντηση: Βλ. σελ. 240, «Συνοψίζοντας, οι συλλογισμοί με τους οποίους ... ανήκει στην κατηγορία των φυσικών οντοτήτων (δηλαδή, υπάρχει εκ φύσεως)».

2. ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση να ζει σε πόλη: Ποιο από τα δύο, κατά τη γνώμη σου, πρέπει να δεχτούμε ότι λέει στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης: α) ότι ο άνθρωπος είναι πολιτικὸν ζῶον ή β) ότι ο άνθρωπος είναι πολιτικὸν ζῶον «φύσει»; Εκτός αν υποστηρίξεις (με επιχειρήματα όμως από το κείμενο) ότι λέει και τα δύο.

Απάντηση: Ο τρόπος με τον οποίο είναι διατυπωμένη η φράση αφήνει ερωτηματικά για το αν εδώ ο Αριστοτέλης ήθελε να τονίσει ότι ο άνθρωπος είναι πολιτικὸν ζῶον ή να υπογραμμίσει ότι είναι φύσει πολιτικὸν ζῶον. Για να κατανοήσουμε τη σκέψη του, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι έχει προηγηθεί η αναφορά των προγενέστερων-ατελέστερων μορφών κοινωνικής οργάνωσης (οἰκίας/οἴκου και κώμης), οι οποίες οδήγησαν στη δημιουργία της πόλης. Με τη συνολική αυτή αναφορά στις κοινωνικές οντότητες των ανθρώπων είναι προφανές πως και οι τρεις αυτές κοινωνικές οντότητες υπάρχουν εκ φύσεως (φύσει, εκ φύσεως).

Επομένως, είναι πιθανότερο ότι στην αριστοτελική φράση το βάρος πέφτει στη

λέξη φύσει, δηλαδή ο Αριστοτέλης επιθυμεί να τονίσει ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του *πολιτικόν ζῶον*. Άλλωστε, η φράση αποτελεί συνέχεια της φράσης «η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως».

Εντούτοις, παρατηρούμε ότι στη φράση αυτή έχει μεταβληθεί το υποκείμενο (δεν είναι, όπως στην προηγούμενη πρόταση, «η πόλη» αλλά «ο άνθρωπος»). Η παρατήρηση αυτή, συνδυασμένη με την παρουσία κόμματος (στο πρωτότυπο κείμενο) πριν από τον σύνδεσμο «και», μπορεί να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ο Αριστοτέλης επιθυμεί να τονίσει όχι τόσο τη φυσική αναγκαιότητα και προέλευση αλλά την «πολιτική διάσταση» του ανθρώπου (ότι ο άνθρωπος δηλαδή είναι *πολιτικόν ζῶον*).

6

Συμπληρωματικές ερωτήσεις από το βιβλίο του Κ.Ε.Ε.

1. Να εντοπίσετε όλους τους χαρακτηρισμούς που ο Αριστοτέλης αποδίδει στην πόλη (στην 11η και 12η ενότητα) και να τους χρησιμοποιήσετε για να συνθέσετε έναν ορισμό, όσο το δυνατόν πληρέστερο, που θα τους περιλαμβάνει όλους. Απάντηση: Ορισμός της πόλης: Η πόλη είναι μια κοινότητα ανθρώπων, μια συμβιωτική ομάδα, που υπάρχει εκ φύσεως, που σχηματίστηκε δηλαδή από φυσική αναγκαιότητα, ανώτερη από τις άλλες, τέλεια, δηλαδή ολοκληρωμένη, που επιτυγχάνει την αυτάρκεια και υπηρετεί το ανώτερο από όλα τα αγαθά, την ευδαιμονία, το εὖ ζῆν.
2. Με βάση το κείμενο της ενότητας και τα σχόλια του βιβλίου σας να προσδιορίσετε τα κοινά σημεία και τις διαφορές ανάμεσα στις διάφορες «κοινωνικές οντότητες».

Απάντηση: Βλ. σελ. 233, «Ο Αριστοτέλης, μιλώντας για την πόλη, “δηλώνει καθαρά ότι ... ήταν η πόλις” (σχολ. βιβλίο, Ενότητα 12)», και σελ. 236 «Ο Αριστοτέλης θεωρεί φυσική οντότητα την πόλη ... για να διασφαλίσει την καλή ζωή» (Κ.Ε.Ε., σελ. 67)».

Συμπληρωματικά σχόλια: «Δύο είναι τα πρωτογενή ένστικτα που ωθούν τους ανθρώπους να συνδέονται μεταξύ τους: το ένστικτο της αναπαραγωγής, που ενώνει τον άνδρα και τη γυναίκα, και το ένστικτο της αυτοσυντήρησης, που συνδέει τον κύριο με τον δούλο, με σκοπό την αμοιβαία βοήθεια. Έτσι, η μικρότερη δυνατή κοινωνία είναι αυτή που αποτελείται από τρία άτομα –η οικογένεια (οἰκία)–, η ένωση που επιβάλλεται από τη φύση για την ικανοποίηση των καθημερινών αναγκών. Το επόμενο στάδιο είναι η κώμη, που απαρτίζεται από περισσότερες οικογένειες, για την ικανοποίηση αναγκών που υπερβαίνουν τις καθημερινές. Το τρίτο στάδιο είναι η συνένωση περισσότερων κωμών σε μία ολοκληρωμένη κοινωνία, αρκετά μεγάλη, ώστε να είναι αυτάρκης ή σχεδόν αυτάρκης, που σχηματίζεται για τη διασφάλιση του στοιχειώδους βίου, αλλά υπάρχει για χάρη της ευζωίας» [Βλ. W.D. Ross, *Αριστοτέλης*, ΜΙΕΤ].

Σύμφωνα με τα παραπάνω, και οι τρεις συμβιωτικές ομάδες (οἰκία – κώμη – πόλις) είναι φυσικές οντότητες που δημιουργήθηκαν για τη διασφάλιση της ζωής. Η

πόλη, ωστόσο, είναι ανώτερη από τις άλλες δύο, είναι μια τέλεια-ολοκληρωμένη μορφή «κοινωνίας», που μόνο αυτή εξασφαλίζει την αυτάρκεια και ικανοποιεί μια ανώτερη ανάγκη του ανθρώπου, την ανάγκη για «ευζωία». Με άλλα λόγια, είναι η μόνη που ολοκληρώνει τον άνθρωπο και τον οδηγεί στην ευδαιμονία.

3. Ποιο είναι το γένος της έννοιας «πόλη» και ποια η ειδοποιός διαφορά της, όπως συνάγεται από την ενότητα;

Απάντηση: Όπως συνάγεται από την ενότητα, το γένος της έννοιας «πόλη» είναι η «κοινωνία» (η συμβιωτική ομάδα) και η ειδοποιός διαφορά της είναι η ικανοποίηση της έμφυτης ανάγκης του ανθρώπου για ανώτερης ποιότητας ζωή (εὖ ζῆν).

4. Να ορίσετε τις έννοιες «φύση», «αυτάρκεια», «εκ φύσεως», «τέλος», «τέλειος», «τελικός λόγος» με βάση το κείμενο της ενότητας.

Απάντηση: Βλ. σελ. 243-244 (Όροι αριστοτελικής φιλοσοφίας).

5. Πώς θεμελιώνει ο Αριστοτέλης τη θέση του ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν»;

Απάντηση: Η θέση του Αριστοτέλη ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν» αποτελεί λογική συνέπεια-συνέχεια του πρώτου συμπεράσματος, ότι η πόλις είναι φυσική οντότητα, το οποίο στηρίζει ολόκληρη η συλλογιστική του στην Ενότητα (πρβ. «Όλα αυτά κάνουν φανερό ότι [...] από τη φύση να ζει σε πόλη»).

Συνεχίζοντας, εστιάζει στην πολιτική ιδιότητα του ανθρώπου και προσθέτει ένα νέο επιχείρημα: Βλ. σελ. 241, «Ο Αριστοτέλης εισάγει ένα νέο επιχείρημα ... εκφυλισμένος άνθρωπος (φαῦλος ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος)».

6. Πώς χαρακτηρίζει ο φιλόσοφος τον άνθρωπο που ζει εκ φύσεως δίχως πόλη; Πώς εξηγείται ο χαρακτηρισμός αυτός;

Απάντηση: Βλ. σελ. 242, «Για να ενισχύσει τη θέση του ο Αριστοτέλης ... ότι η πρώτη είναι συνέπεια της δεύτερης» (σχολ. βιβλίο, Ενότητα 12)» και «Ο Αριστοτέλης συμπληρώνει ... έχουν αρνητική επίδραση τόσο στο άτομο όσο και στο σύνολο».

7. Να συγκρίνετε τη θέση του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο ως «ζῶον πολιτικόν» με όσα αναφέρει ο Πρωταγόρας για τον άνθρωπο (στο βιβλίο σας ενότητα 4η και 5η του Πρωταγόρα, σ. 80 και 84). Να λάβετε υπόψη σας και τα ανάλογα σχόλια στις ενότητες αυτές.

Απάντηση: Σύμφωνα με τον πρωταγόρειο μύθο, οι άνθρωποι, αξιοποιώντας τα δώρα του Προμηθέα (την ἔντεχον σοφίαν και τη φωτιά), κατόρθωσαν να απελευθερωθούν από τους καταναγκασμούς της φύσης και να αναπτύξουν πολιτισμό. Ωστόσο, δεν κατάφεραν να συγκροτήσουν πόλεις, εξαιτίας της έλλειψης πολιτικής τέ-

χνης, και γι' αυτό κινδύνευαν με αφανισμό. Τότε ο Δίας, φοβούμενος την εξόντωση του ανθρώπινου είδους, έδωσε εντολή στον Ερμή να μοιράσει σε όλους τους ανθρώπους την *αἰδῶ* και την *δίκην*.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Πρωταγόρα, η απόκτηση της πολιτικής αρετής (της *αἰδοῦς* και της *δίκης*) ήταν προϊόν του χρόνου και της ανάγκης. Αντίθετα με τον Αριστοτέλη, κατά τον οποίο η πόλη καθώς και οι προγενέστερες και ατελέστερες μορφές κοινωνικής συμβίωσης αποτελούν φυσικές οντότητες, ο Πρωταγόρας υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος δημιούργησε σταδιακά, κατά την εξελικτική του πορεία, τα στοιχεία εκείνα που του επέτρεψαν να συμβιώνει με τους άλλους ανθρώπους συγκροτώντας πολιτικές κοινότητες. Κατά την αντίληψη λοιπόν του Πρωταγόρα, η ανθρώπινη ιστορία είναι μια συνεχής πορεία, κατά την οποία ένα από τα σπουδαιότερα επιτεύγματα είναι η συγκρότηση πολιτικών κοινωνιών και η θέσπιση νόμων.

Οστόσο, μπορούμε να διακρίνουμε και κοινά σημεία μεταξύ των απόψεων των δύο διανοπτών. Ο Πρωταγόρας, μολονότι πρεσβεύει ότι η πολιτική αρετή δεν ήταν εξαρχής μέρος της ανθρώπινης φύσης, όπως αναφέραμε, πιστεύει ότι η ανθρώπινη φύση ενέχει-εμπεριέχει τις καταβολές για να εξελιχθεί ηθικά και ότι οι άνθρωποι ένωσαν την ανάγκη (πρβ. *ἐξήτουν*) κοινωνικής συμβίωσης. Με αυτόν τον τρόπο ο Πρωταγόρας αναγνωρίζει την αναγκαιότητα της κοινωνικής ζωής και την έμφυτη τάση του ανθρώπου να την επιζητεί. Από αυτή τη σκοπιά, η θέση του Πρωταγόρα μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί προδιατύπωση της άποψης του Αριστοτέλη ότι ο άνθρωπος είναι *φύσει πολιτικόν ζῶον*.

Βλ. και Ενότητα 11, απάντηση στην ερώτηση Αξιολόγησης 7, σελ. 225-226.

8. Να επισημάνετε στο κείμενο στοιχεία της τελεολογικής σκέψης του Αριστοτέλη και να τα αναλύσετε με λίγα λόγια.

Απάντηση: Βλ. σελ. 234, «Στη συνέχεια, ο Αριστοτέλης συμπληρώνει ... αλλά σε μια τελική ολοκλήρωση» (σχολ. βιβλίο, Ενότητα 12)», σελ. 237, «Ο Αριστοτέλης συμπεραίνει ότι η πόλη ανήκει ... είναι και αυτή φυσικό δημιούργημα», σελ. 238-239, «Ο Αριστοτέλης ορίζει την έννοια της *φύσεως* ... είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν μόνον στο μέλλον», και σελ. 239, «Το νέο επιχείρημα ... ονομάζεται από τον Αριστοτέλη *έντελέχεια*».

9. Να εξηγήσετε τη συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο Αριστοτέλης. Να γράψετε έναν από τους συλλογισμούς σε τυπική μορφή (προκείμενες – συμπέρασμα).

Απάντηση: Βλ. σελ. 243, «Συνοψίζοντας, οι συλλογισμοί ... Άρα, ο άνθρωπος είναι "*φύσει ζῶον πολιτικόν*"».

10. Ο Αριστοτέλης (Πολιτικά 1264b 17-26) απορεί «πώς ενώ (ο Σωκράτης) αφαιρεί από τους φύλακες την ευδαιμονία, ισχυρίζεται ότι ο νομοθέτης οφείλει να κάνει ευτυχισμένη ολόκληρη την πόλη, πράγμα αδύνατον, όταν κάποιοι, λίγοι

ή πολλοί, δεν θα είναι ευτυχισμένοι. Διότι η ευδαιμονία δεν αποτελείται από μέρη όπως ο άρτιος αριθμός· διότι ο αριθμός μπορεί να είναι άρτιος στο σύνολό του, αλλά τα μέρη από τα οποία αποτελείται να μην είναι άρτιοι αριθμοί. Η ευδαιμονία όμως δεν έχει αυτή την ιδιότητα. Αλλά αν δεν είναι ευτυχισμένοι οι φύλακες, ποιοι θα είναι; Όχι βέβαια οι τεχνίτες και το πλήθος αυτών που ασχολούνται με βάνανυσα έργα» (μτφρ. Ν. Παρίσης, διασκευή). Συμφωνείτε με την άποψη του Αριστοτέλη; Να απαντήσετε κρίνοντας την επιχειρηματολογία του.

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης συμφωνεί με τον Πλάτωνα ότι κριτήριο για την άσκηση της εξουσίας πρέπει να είναι η εξυπηρέτηση του συλλογικού συμφέροντος (Πολιτικά Γ 7, 1-3/ 5): «Όταν λοιπόν ο ένας ή οι λίγοι ή το πλήθος ολόκληρο ασκούν την εξουσία για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος, αυτά τα πολιτεύματα δεν μπορεί παρά να είναι ορθά· όταν, αντίθετα, η εξουσία ασκείται για την εξυπηρέτηση του ιδιαίτερου συμφέροντος είτε του ενός είτε των λίγων είτε του πλήθους, τα πολιτεύματα αυτά είναι παρεκκλίσεις και διαστρεβλώσεις των ορθών» (βλ. σχολ. βιβλίο, Ενότητα 17). Ωστόσο, διαφωνεί με την άποψη του Πλάτωνα ότι μια κοινωνική ομάδα ή κάποια άτομα ενδεχομένως να δυστυχούν, προκειμένου να ευημερεί το σύνολο. Ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι δεν μπορεί να υπάρξει ευδαιμονία μέσα στο κράτος χωρίς την προσωπική ευδαιμονία του κάθε πολίτη. Θεωρεί ότι η κάθε πόλη-κράτος είναι ένα **όλο**, που αποτελείται από πολλά μέρη, τους πολίτες. Συνεπώς, για να ευδαιμονεί η πόλη, πρέπει να ευδαιμονούν οι πολίτες· **η ευδαιμονία της πόλης είναι το άθροισμα της ευδαιμονίας του καθενός από τους πολίτες της**.

Σχολιάζοντας τη διαφωνία Πλάτωνα - Αριστοτέλη στο σημείο αυτό, μπορούμε να πούμε ότι «για τον Πλάτωνα ευδαιμονία της πόλης δεν είναι το άθροισμα της ευδαιμονίας του καθενός από τους πολίτες, αλλά το άθροισμα της ευδαιμονίας κάθε τάξης. Από την άποψη αυτή, η τάξη των δημιουργών είναι καταφανώς αδικημένη, επειδή η ευδαιμονία τους συνίσταται στο να δέχονται παθητικά την ανισότητα και τη χειραγώγηση. Έτσι, η τάξη αυτή εμφανίζεται σαν ένα ανώριμο παιδί που το επιβλέπει και το καθοδηγεί ο αυστηρός πατέρας του, ο οποίος βέβαια (πιστεύει ότι) φροντίζει για το καλό του». [Δ. Αναγνωστοπούλου, Φιλοσοφικός λόγος Α΄ – Πλάτωνος Πρωταγόρας και Πολιτεία, Εκδόσεις Πατάκη]

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

**[Κατά τον Αριστοτέλη, η φύση του ανθρώπου
πραγματώνεται μέσα στην πολιτική κοινωνία]**

«Η ευζωία περιλαμβάνει κατά τον Αριστοτέλη δύο πράγματα: *ηθική και πνευματική δραστηριότητα*. Το κράτος προσφέρει καταλληλότερο έδαφος από τις άλλες μορφές κοινωνίας για την ανάπτυξη ηθικής δραστηριότητας, ένα πλουσιότερο πλέγμα σχέσεων όπου μπορεί κανείς να ασκήσει τις αρετές του. Ακόμη το κράτος παρέχει μεγαλύτερες δυνατότητες για διανοητική δραστηριότητα, γιατί επιτρέπει πληρέστερο καταμερισμό της διανοητικής εργασίας και κάθε νους δέχεται περισσότερο την επίδραση και άλλων νοών.

[...] Η ένωση άνδρα και γυναίκας δημιουργεί την πρώτη κοινωνία, την οικογένεια (“οικία”), η οποία παρέχει τη δυνατότητα στον άνθρωπο να υπάρξει και να πραγματώσει τη φύση του. Το “τέλος” όμως της ανθρώπινης φύσης δε βρίσκεται απλώς στην επιβίωσή του και στην αναπαραγωγή του είδους, αλλά και στην εκδίπλωση όλων εκείνων των ιδιοτήτων που συνιστούν την ανθρώπινη ουσία. Τα γνωρίσματα αυτά, κατά τον Αριστοτέλη, είναι η δυνατότητα του λόγου, η αίσθηση του “ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου” και η δήλωση των ηθικών του αισθημάτων μέσω του λόγου. Όταν λοιπόν ο άνθρωπος έχει αναπτυχθεί πλήρως σωματικά, ψυχικά και πνευματικά, τότε βρίσκεται στην κατάσταση της *αυτάρκειας*, έχει πραγματώσει το “τέλος” του και είναι κατ’ ουσίαν άνθρωπος. Η κατάσταση όμως αυτή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί πλήρως μέσα στην πρώτη κοινωνία, στην οικογένεια, καθώς δεν ευνοείται η πλήρης ανάπτυξη των ηθικών και πνευματικών ιδιοτήτων του. Η χρεία και η διαρκής απασχόληση με τα βιοτικά προβλήματα και ανάγκες κατεξουσιάζουν τη ζωή του και δεν αφήνουν χρόνο, λόγω του μη καταμερισμού των έργων, για την εκδίπλωση όλων των δυνατοτήτων του. Η φύση του ανθρώπου πραγματώνεται μέσα στην πόλη, γιατί εκεί υπερβαίνεται η χρεία και είναι δυνατή η *αυτάρκεια* και η πλήρης εκδίπλωση των ανθρώπινων δυνατοτήτων. Γι’ αυτό η πολιτική κοινωνία γίνεται “*τοῦ ζῆν ἕνεκα*” και εξακολουθεί να υπάρχει “*ἕνεκα τοῦ εὖ ζῆν*» [W.D. Ross, *Αριστοτέλης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991*].